

Jedan izvor o Stjepanu Radiću i njegovom “političkom preokretu” u proljeće 1918. godine

ŽELJKO KARAULA
Zavod HAZU Bjelovar

U radu se uz kratki politički portret političkog djelovanja Stjepana Radića tijekom Velikog rata (1914. — 1918.) autor fokusira na jedan povijesni izvor, odlomak iz memoara člana češke Maffie Hrvata i Dubrovčanina Rudolfa Giunia koji govori o “političkom preokretu” Stjepana Radića u proljeće 1918. godine iz habsburškog legitimista u pristašu južnoslavenskog ujedinjenja. Rad razmatra kako su taj izvor hrvatska i jugoslavenska historiografija tumačile i upotrebljavale. Prema izglednim pretpostavkama hrvatski povjesničar Bogdan Krizman pronašao je taj izvor krajem 1950-ih i često ga koristio u svojim radovima, uglavnom samo prepričavajući ili sažimajući njegov sadržaj, ali nikada ga ne navodeći u cjelini ili kao povijesnu građu u bilješkama. Stoga se ovdje taj odlomak iz Giunijevih memoara, koji govori o Radićevu djelovanju u to vrijeme, zbog njegove važnosti daje na kraju ovoga rada u prijepisu. Cjeloviti memoari R. Giunia čuvaju se u rukopisu u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

KLJUČNE RIJEČI: Stjepan Radić; Rudolf Giunio; Hrvatska pučka seljačka stranka; Habsburška Monarhija; Hrvatsko-srpska koalicija; memoari; Prvi svjetski rat; južnoslavensko ujedinjenje

/

Hrvatska politika prije i tijekom izbijanja Prvog svjetskog rata bila je obilježena nizom fakata koji su je stavljali u izuzetno kompleksan položaj. Ona je prije svega bila nemoćna u traženju povoljnijeg rješavanja svoga nacionalnog

pitanja u sklopu Habsburške Monarhije gdje je hrvatski narod živio u nizu zasebnih zemalja s različitim stupnjevima/razinama političke autonomije. Dualizam je uveden 1867. godine a Austro-ugarskom nagodbom učvrstio je tu upravnu podjelu hrvatskih zemalja, što je izazvalo trajno nezadovoljstvo javnosti i pretežitog dijela hrvatskih političkih predstavnika. Političko-stranačku scenu i dalje je pratila stara podjela na zagovornike primjene hrvatskog državnog prava i jugoslavenske ideologije. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće političko-stranačka pozornica počela je brže evoluirati, posebno nakon smrti velikih autoriteta – Ante Starčevića (1895.) i biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1905.) što je otvorilo vrata političke arene novim političkim prvcima (Perić, 2000: 377). Među njima nalazio se i mladi Stjepan Radić (1871. — 1928.) i njegova Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS). Na zadnjim parlamentarnim izborima za Sabor prije rata, u prosincu 1913. godine, HPSS je dobio samo tri sadorska zastupnika (Stjepan Radić, Vinko Lovreković, Tomo Jalžabetić) (Šidak et al, 1968: 211—292).

Nakon austro-ugarske objave rata Kraljevini Srbiji i početka *Velikoga rata* došlo je do političkih promjena u unutarnjoj politici Monarhije. Hrvatski sabor je održao svoju zadnju sjednicu sredinom srpnja 1914. godine, a zatim se ponovno okupio u lipnju 1915. dok je saborima u Dalmaciji, Istri te Bosni i Hercegovini onemogućeno daljnje djelovanje tijekom rata. Važnu ulogu za nastavak parlamentarnog života u Hrvatskoj imao je ugarski ministar predsjednik István Tisza, koji je po svaku cijenu nastojao zadržati prevlast civilnih vlasti u politici Translajtanije¹ i tijekom rata zbog prijetnje bečkog vojnog faktora (Perić, 2000: 391—397).

Tijekom Prvog svjetskoga rata Stjepan Radić je isprva isticao prinos većinski hrvatskih postrojbi austrougarskim oružanim snagama, a i tradicijsku vjernost povijesnoj zadaći Habsburgovaca kao vladara “europske jezgre”, postupno ih u sve većoj mjeri uvjetujući unutarnjim preustrojem Monarhije. Radić je dakle djelovao kao habsburški monarhist, računajući u svojim političkim kombinacijama i na neke članove habsburškog dvora. Imao je iluziju da će doći do neminovnog preustroja stare Dunavske Monarhije, u kojem će Hrvatska naći svoje mjesto i doći do pune afirmacije u srednjoj Europi. U svom

1 Translajtanija (njem. Transleithanien), zemlja s “ove”, lijeve strane rijeke Leithe; nakon Austro-ugarske nagodbe 1867., naziv za ugarsku polovicu monarhije (zemlje ugarske krune) koju su činile Ugarska, Hrvatska i Slavonija. Nasuprot tomu, austrijska polovica Monarhije zvala se Cislajtanija, tj. zemlja s “one”, desne strane rijeke Leithe.

“carskom patriotizmu” Radić je Monarhiju nazivao “jednom nepobjedivom zaštitnicom Hrvatske” (Hrabak, 1999: 71—72). Optužujući vladajuću Hrvatsko-srpsku koaliciju za nesposobnost u rješavanju gospodarskih i socijalnih problema, korupciju, oportunističnost, mađaronstvo te, potkraj rata, unitarističko shvaćanje jugoslavenstva, bio je isključen iz cijeloga drugoga zasjedanja Sabora 1915. — 1916., te iz većega dijela petoga zasjedanja 1917. — 1918. godine. Među ostalim “Radić je u Saboru u prosincu 1916. predložio pokretanje preuređenja odnosa s Ugarskom na ravnopravnoj osnovi, u rujnu 1917. uvođenje općega prava glasa za muškarce i ograničenoga za žene, a podupro je i Svibanjsku deklaraciju većine južnoslavenskih zastupnika u Carevinskom vijeću 1917. godine.” (v. “Stjepan Radić”) Osim toga također je predložio u interpelaciji vladi sredinom 1917. zahtjev za pomilovanjem svih političkih kažnjenika u banskoj Hrvatskoj u smislu “potpune i općenite amnestije”, pri čemu se posebno založio za pomilovanje Luke Jukića i Stjepana Dojčića (atentatora na hrvatske komesare – Jukić na Cuvaja, Dojčić na Skerlecza) dodajući da se ne radi o običnim zločincima već “političkim atentatorima (...) i nacionalistima-demokratima” (Perić, 2000: 402). Budući da do zahtijevanoga preustroja Monarhije nije došlo, nego su potpuni poraz pa i raspad te vjekovne državne tvorevine bivali sve izgledniji, Radić je počeo postepeno razmišljati i o promjeni svoje dotadašnje politike i političke taktike, posebno od veljače 1918. godine.

Političko djelovanje i “politički preokret” Stjepana Radića, tadašnjeg predsjednika Hrvatske pučke seljačke stranke i narodnog zastupnika Hrvatskog sabora te budućeg vođe Hrvatske seljačke stranke (HSS) i hrvatskog seljačkog pokreta u Kraljevini SHS, u ožujku i travnju 1918. godine, iako prepoznat kao važan povijesni trenutak, u dosadašnjoj je hrvatskoj i jugoslavenskoj historiografiji bio raspravljan i tumačen gotovo isključivo u kontekstu podataka koje je donio povjesničar Bogdan Krizman (1913. — 1994.), a da nije jasno naznačio glavni povijesni izvor koji je koristio za te podatke. U širem smislu jednako je važno pitanje unutarnjopolitičkog i vanjskopolitičkog konteksta u kojemu je Radić politički napustio habsburški monarhistički okvir odnosno, kao što ćemo vidjeti, “češki faktor” koji je znatno pridonio takvoj njegovoj odluci.

Glavni cilj ovoga rada stoga je rekonstruirati kako je dotadašnja historiografija pisala o Radićevu djelovanju toga proljeća 1918. godine u kontekstu unutarnjopolitičkog stanja u Hrvatskoj i Slavoniji odnosno u dualističkoj Monarhiji i vanjskopolitičkih faktora koji su utjecali na te promjene, te na kraju donijeti u prijepisu u cijelosti ključni povijesni izvor koji je Krizman zapravo

koristio u svojim radovima o Stjepanu Radiću (a da ga nije naveo u znanstvenom aparatu) da bi rekonstruirao “politički preokret” Stjepana Radića tijekom ožujka — travnja 1918. godine.

/

Povjesničar Hrvoje Matković s pravom je napisao u jednom svom članku da je Stjepan Radić

jedna od najmarkantnijih i najistaknutijih ličnosti novije hrvatske povijesti. (...) U hrvatskoj politici gotovo i nije bilo svestranijeg i dinamičnijeg političara. Bio je ideolog i teoretičar, ali prije svega neumoran organizator koji je svoje zamisli pretvarao u djelo. Inteligentan, obrazovan, rječit, okrenut masama imao je izuzetno velik opseg političke akcije (Matković, 1992: 75).

Te njegove odlike nesumnjivo se mogu primijetiti od početka 20. stoljeća na političkoj pozornici Hrvatske i Slavonije u habsburškom okviru, da bi do prvog izražaja, kada je Radić očito politički izrastao, došle u prvoj jugoslavenskoj državi.

Hrvatska pučka seljačka stranka i njezin predsjednik Stjepan Radić bili su za vrijeme Prvog svjetskog rata sve do proljeća 1918. u “saborskoj kooperaciji” sa Hrvatskom strankom prava (frankovci), dakle opozicija tadašnjoj vladajućoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Radić je bio žestoki protivnik austrougarskog dualizma te je bio spreman da pomaže Beč protiv Mađara. To ga je navelo da tijesno surađuje sa frankovcima (od 1913.) te je na nekim sastancima tražio da se njihova suradnja nazove “Hrvatski državotvorni demokratski blok” što je i prihvaćeno. Tako je “tijekom veljače 1918. *Hrvatski državopravni i demokratski blok*, u kojem su bili okupljeni zastupnici Stranke prava, HPSS-a i Stjepan Zagorac, podnosio u Saboru zajedničke prijedloge, a u “Domu” od 28. veljače izašao je komentar sastanka vijeća Stranke prava, na kojem je bio odobren rad stranke i izražena želja da se nastavi saborski i uopće politički rad u što “tjesniji vezi s HPSS” (Krizman, 1970: 142).

Ustrajući tada čvrsto na “hrvatskom kursu” Radić je nakon banske krize u Hrvatskoj ljeti 1917. godine – kao saveznik frankovaca i bivšeg hrvatskog bana Pavla Raucha – boravio u Budimpešti te tamo bezuspješno nagovarao ugarske

političke predstavnike da se u Hrvatskoj uvede “čisti hrvatski kurs” koji bi zamijenio model suradnje vladajućih čimbenika Ugarske sa Hrvatsko-srpskom koalicijom kao saborskom većinom. U glasilu HPSS-a *Domu*, u lipnju 1917. godine, Radić je u nastojanju da svojim pristašama objasni svoju politiku i stav napisao da u Hrvatskoj ne može biti:

nikakvog mađarskog uplitanja u domaće hrvatske poslove, a zajednički hrvatsko-ugarski poslovi imaju se urediti i kašnje rješavati na temelju potpune narodne i državne jednakopravnosti. Nadalje dalmatinska i bosanska Hrvatska imaju se s banskom Hrvatskom sjediniti zato, jer je Dalmacija koljevka hrvatske države i prosvjete i jer je po svom narodu najčišći dio Hrvatske, a Bosna s Hercegovinom ne može imati nikakve budućnosti istrgnuta iz naručja Banovine i Dalmacije.

Također po Radiću: “hrvatski kurs znači oslobođenje hrvatskog seljaštva od posvema nesposobne, a danas i već vrlo pokvarene činovničke uprave”.² Radić je naime smatrao da Hrvatsko-srpska koalicija vodi mađaronsku, protuhrvatsku i protuslavensku politiku i da je suradnja HPSS-a s frankovcima u zajedničkom radu u Hrvatskom saboru na hrvatskom, narodnom i državnom temelju sve uža i bliža, a približavaju se i na seljačkom i slavenskom programu (Krizman, 1959: 267).

Početak studenog 1917. komentirajući članak češkog političara dr. A. Rašina³ u *Domu* da je jedini cilj češke politike stvaranje samostalne češko-slovačke države, Radić nastavlja da “mi Hrvati na ovo možemo reći samo to, da je samostalna hrvatsko-slovenska država isto tako naš jedini narodni cilj, kao što je Česima jedini cilj samostalna država češko-slovačka” (Krizman, 1959: 267). Iako iz nekih njegovih članaka u *Domu* i izjava ispada da je Radić tražio hrvatsku samostalnost, može se generalno zaključiti prema izvorima da je do proljeća 1918. ipak zastupao koncepciju tzv. austroslavizma (pretvaranja Habsburške Monarhije u federaciju sa slavenskom većinom) (Boban, 2006). O tome piše i Bogdan Krizman koji je u svojoj analizi knjige Stjepana Radića *Slavenska politika u Habsburškoj monarkiji* (Zagreb, 1906.)⁴ naglasio kako je Radić

2 “Čisti hrvatski kurs ili prava hrvatska politika”, *Dom*, br. 25., 27. VI. 1917.

3 Alois Rašín (18. X. 1867., Nechanice – 18. II. 1923., Prag), češki i čehoslovački političar, ekonomist i jedan od osnivača Čehoslovačke.

4 Radilo se zapravo o ukoričenim Radićevim raspravama/člancima o potrebi preustrojstva dvojne monarhije, tiskanih pod zajedničkim nazivom “Slavenska politika u Habsburškoj mo-

pokušavao na vrijeme pronaći način rješavanja “ruševne zgrade” habsburškog carstva da bi u zaključku rada ocijenio Radića kao tipičnog konzervativca “austrofilskog stava” i pobornika “kroatocentričnosti” zbog njegove nespremnosti da se sve do proljeća 1918. odrekne iluzije o mogućnostima reformi u duhu austroslavizma (Krizman, 1972: 82).

Stjepan Radić je te događaje iz proljeća 1918. prvi put opisao 1926. u *Božićnici* (Moj politički životopis), gdje je bez ulaženja u detalje napisao:

U ožujku 1918. donio mi je Dubrovčanin Rudolf Giunio, sadašnji glavni urednik *Slobodne tribune*, poziv predsjednika Češke agrarne (seljačke) stranke i sadašnjeg predsjednika vlade u Pragu Švehle, (v. “Antonin Švehla”) poziv da bezuvjetno dođem u Prag, jer da se radi o sudbini svih slavenskih naroda u Monarkiji. (...) U Pragu sam dne 13. ožujka na jednoj najpovjerljivoj konferenciji (dogovoru), na kojoj je bilo oko 70 čeških prvaka svih čeških stranaka (...) u poldugsatnom govoru razložio i dokazao da je kod nas Hrvata posvema propala politika i bečka i peštanska, da je kod nas posve nestalo stare graničarske vjere u Austriju, a i ove nade da bi Mađžarska mogla biti bolja za nas od Austrije, pa smo mi posvema spremni da objeručke prihvatimo svoje ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, ali naravski na temelju potpune i stvarne ravnopravnosti (Radić, 1971: 88—89).

Na osnovi tih Radićevih zapisa hrvatski i jugoslavenski novinar i publicist Milan Marjanović (1879. — 1955.) u svojoj povijesnoj studiji o Stjepanu Radiću iz 1937. ponavlja te podatke (Marjanović, 1937). Publicist Josip Horvat (1896. — 1968.) u svojoj *Političkoj povijesti Hrvatske 1918. — 1929.* iz 1938. nešto detaljnije opisuje taj Radićev preokret vezujući ga uz Czerninov (v. “Ottokar Czernin”) govor, ali u nepoznavanju detalja konstatira općenito da se pred zbližavanjem Beča i Berlina zbližuju i Južni Slaveni i Čehoslovaci. Horvat ističe da su praški događaji od 13. — 14. travnja 1918. doveli do nove slavenske politike u Monarhiji te da toj politici sada pristupa i Radić. Horvat domeće da je Radić i prije sastanka u Pragu dao naslutiti svoje razilaženje s frankovcima u svojem članku

narkiji” koji su izlazili u zagrebačkom časopisu *Hrvatska misao* u brojevima od listopada 1905. do veljače 1906. godine (listopad 1905., 19–34.; studeni, 65–81.; prosinac, 129–144.; siječanj 1906., 193–208.; veljača, 266–277.).

u *Domu* od 3. travnja 1918., ali da je do definitivnog raskola između HPSS i HSP (frankovci) došlo 19. travnja čime Radić prekida sa svojom “bečkom orijentacijom” (Horvat, 1938: 40—41).

Prve preciznije podatke o tome kako je Stjepan Radić prišao pokretu “nacionalne koncentracije” i pridružio se južnoslavenskom pokretu za ujedinjenje donio je u svojim memoarima Srđan Budisavljević (1883. — 1968.) četrdeset godina nakon stvaranja prve jugoslavenske države (Budisavljević, 1958). Naime, Budisavljević kao neposredni svjedok i sudionik tih događaja donosi u svojim memoarima širu lepezu zbivanja koja su pokrenula Radića da izađe iz svoga “habsburškog garda”. Budisavljević navodi da su bečki politički i vojni krugovi u proljeće 1918. “zabrinuti političkom akcijom koja se vodi na jugu Monarhije” donijeli odluku da se s vlasti u Hrvatskoj skine Hrvatsko-srpska koalicija te dovede na vlast Hrvatska stranka prava (frankovci), a s tom frankovačkom vladom bi usko surađivala Radićeva HPSS i pristaše bivših hrvatskih banova Pavla Raucha i Nikole Tomašića. Ta frankovačka vlada bi, prema zamislama bečkih krugova, raspustila Hrvatski sabor i na njemu postigla većinu – “makar i silom” – koja bi odgovarala interesima bečkog centra. Ta nova vlada bi zatim represivnim sredstvima trebala zaustaviti “akciju za narodno ujedinjenje” (Budisavljević, 1958: 66).

U Budisavljevićevim memoarima se prvi put spominje češka “Maffia”, (Hajšman, 1933; v. “Maffia”) tajna organizacija čeških političara u Austro-Ugarskoj, koja je uputila na zadatak Hrvata i Dubrovčanina Rudolfa Giunio, (v. “Rudolf Giunio”) koji je sa “Maffiom” bio u najužoj suradnji (kasnije je postao članom toga udruženja), da ode u Hrvatsku i Zagreb te da uz pomoć svojih političkih poznanika “istrgne iz dotadašnje suradnje s Hrvatskom strankom prava” Stjepana Radića, čime bi se oslabila ili možda čak onemogućila akcija Beča “za stvaranje novog političkog kursa u Hrvatskoj” (Budisavljević, 1958: 66—67).

Giunio je, znajući da to neće biti jednostavan zadatak, predložio *Maffi* da ona angažira predsjednika češke agrarne (seljačke) stranke Antonina Švehlu, koji je uživao veliki ugled kod HPSS i Stjepana Radića, da se i on pridruži toj akciji “odvajanja Radića od frankovaca”. “Maffia” je pristala da angažira Švehlu te je rekla Giuniju da ode u Zagreb i tamo razgovara s Radićem, te ga pozove u Prag na razgovore sa Švehlom i članovima “Maffie”. Giunio se, kako piše Budisavljević, sastao tajno s Radićem u Zagrebu, informirao ga o političkoj akciji u Češkoj i nastojanjima “Maffie”, te Masaryka i Beneša da u inozemstvu

privole političare Antante za ovu politiku. Pozvao ga je u Prag na razgovore sa Švehlom i ostalim češkim političarima, na što je Radić pristao. Budisavljević piše da je Radić putovao u Prag s Rudolfom Giuniom i njime te da su ga oni nagovorili u vlaku da odmah pri dolasku u Prag izjavi da prekida suradnju s frankovcima. U memoarima Budisavljević donosi i Radićevu izjavu praškom listu *Narodni Listy* od 13. travnja 1918. u kojoj Radić prekida savez (“sadorsku kooperaciju”) s frankovcima (Budisavljević, 1958: 67).

Prvi povjesničar koji je preuzeo ove Budisavljevićeve podatke o Radiću u 1918. bio je Vaso Bogdanov (1902. — 1967.) u svojoj sintezi *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, no dosta šturo, pri čemu je samo naglasio da je Radić dobio “punu suglasnost svoje stranke (...) za tu novu, radikalno južnoslavensku liniju” (Bogdanov, 1958: 789). Uskoro zatim Budisavljevićeve navode preuzima kao vjerodostojne i Bogdan Krizman u svojem radu *Stjepan Radić u 1918. godini*, koji je objavljen godinu dana poslije izlaska Budisavljevićevih memoara (Krizman, 1959: 266—295). Krizman tumači da je namjeravana akcija Beča protiv Hrvatsko-srpske koalicije bila zapravo usmjerena protiv vodećih ugarskih političara I. Tisze i S. Wekerlea, koji su održavali čvrstim i stabilnim dualistički sustav u državi, a time i mađarsku prevlast u Ugarskoj (zemljama krune sv. Stjepana) te su kao nezaobilazni politički faktori odlučivali i o čvrstini saveza Austro-Ugarske s carskom Njemačkom. Zbog toga je, piše Krizman, tim visokim bečkim krugovima izgledalo za početak najjednostavnije da se Hrvatsko-srpska koalicija sruši s vlasti, raspusti Sabor, te dovede na vlast “velikohrvatska” garnitura s frankovačkim vodstvom, HPSS-om te “ostacima unionista poput dr. J. Šilovića, dr. S. Šumanovića itd.” (Krizman, 1959: 272). Ovdje Krizman donosi novi podatak koji Budisavljević ne navodi, da je u Zagrebu u redovima Koalicije primijećena ta moguća opasnost koja prijeti iz Beča, koju su im “potvrdili mnogi znanci iz Beča”, te da je tada vođa Koalicije Svetozar Pribićević (1875. — 1936.) “signalizirao u Prag tu opasnost” te je “Maffia” poduzela već gore spomenute korake s Giuniom. Iako nije naveo izvor za ovu tvrdnju o Svetozaru Pribićeviću, u bilješki je Krizman napisao da zahvaljuje na tim podacima češkoj povjesničarki Miladi Paulovoj, koja je napisala poznatu knjigu *Jugoslavenski odbor* (1925.), te iz toga proizlazi da je Paulova iz čeških krugova došla do te informacije te ju prosljedila Krizmanu.

Osim toga, Krizman donosi i dosta drugih novih podataka u svom članku. Piše da su Giunio i Švehla trebali da pridobiju Radića i putem njegove supruge “ambiciozne i izvanredno utjecajne žene” Marije Radić (rođene Dvořák) (1874.

— 1954.)⁵ iskoristivši njenog brata Prokopa Vavříneka,⁶ tada urednika (redakto-
ra) *Narodne Politike* u Pragu te tako uz njihovu pomoć “razbiju ‘Svetu alijansu’
s frankovcima” (Krizman, 1959: 272).

Giunio se također, prema Krizmanu, sastajao tajno s Radićem i saborskim
zastupnikom Stjepanom Zagorcem (1868. — 1936.) u jednoj sobi gostioničara
Tolovića (v. “Gjuro 2”) na današnjem Jelačićevom trgu te su razgovori tekli
glatko jer je Radić poznao Giunia još iz mladih dana u Pragu. Tajni sastanci
su bili zaštićeni pomoću određenih veza u zagrebačkoj policiji koje je osigurao
dr. R. Joković. Na sastanku Giunio je “pokazao karte” Radiću da dolazi isklju-
čivo po želji A. Švehle da ga izvijesti o pogledima prvaka češkog naroda na
trenutnu vojnu i političku situaciju, o tajnim vezama češkog Narodnog vijeća
s Jugoslavenskim odborom, o radikalizaciji Čeha, Poljaka i Ukrajinaca prema
Monarhiji, o paničnom raspoloženju bečkog dvora i njegovom razilaženju s
Berlinom, o dolasku bugarskog zemljoradničkog vođe Aleksandra Stambolij-
skog u Prag i dr. Na kraju je Giunio prenio Radiću Švehlinu želju i poziv da Ra-
dić što brže dođe u Prag na “nekoliko povjerljivih i neobično važnih razgovora
u ovo za Hrvate i Čeha sudbonosno doba, kad se odlučuje o njihovoj sudbini
za vjekove i kad njihove vođe nose odgovornost pred nizom novih pokoljenja”
(Krizman, 1959: 273). Radić je, kao što je već gore spomenuto, poziv prihva-
tio, a uskoro su češki prvaci organizirali u Pragu i veliki manifestacijski zbor
radi protesta zbog Czerninove uvrede⁷ u kojem bi sudjelovali svi opozicijski

5 Hrabak ovako piše o Mariji Radić i njenoj obitelji: “Radićevi oponenti u stranci, a zatim protiv-
nici van stranke navodili su Radićevu ‘dinastiju’. Stup i organizator tog porodičnog koncerna
bila je njegova žena Marženka, u mladosti učiteljica, energična i ambiciozna Čehinja, koja
je ekonomski vodila sve veću imovinu pa i uređivala, u muževljevoj odsutnosti, stranački
organ *Dom*. Ona je svoje dvije sestre udala za dr. Vlatka Mačeka i J. Predavca, a svoje dve kćeri
nešto kasnije za ing. Stjepana Košutića i dr. Vandekara. Kćeri Mira i Milica, živa duha kao otac
i radljive i podorne kao majka, kao sasvim mlade djevojke putovale su same u ono nesigurno
poratno doba po Austriji i Češkoj, usklađivale su i ekspedovale očeve predstavke za među-
narodne forume i javnost, uspostavljale veze te obavljale razgovore s ozbiljnim političarima,
domaćim i stranim. Tako Radić nije vodio samo ličnu već i porodičnu politiku sa dvojicom
pašenoga i dvojicom zetova, kao nekad davno njemački car i kralj Oton Veliki.” (Hrabak, 1959:
71).

6 Ovdje Krizman, a i Giunio u svojim rukopisnim memoarima griješe. Prokop Vavřínek bio je
nećak Radićeve supruge Marije. Ovo je najbolji dokaz da je Krizman koristio Giunijeve memo-
are s obzirom da ponavlja tu grešku.

7 Ministar vanjskih poslova Austro-Ugarske Ottokar Czernin je prije svoje ostavke u govoru
2. travnja 1918., pred bečkim gradskim vijećem napao češku emigraciju da vodi akciju protiv

slavenski političari iz južnoslavenskih zemalja Monarhije. Na putu na taj skup 13. travnja 1918. Radić je napravio “politički preokret” i pridružio se pokretu za južnoslavensko ujedinjenje.

Različite varijacije tih saznanja i podataka Bogdan Krizman je publicirao u nizu svojih članaka i knjiga, no uvijek navodeći samo kao izvor uglavnom spomenute memoare Srđana Budisavljevića ili svoj rad iz 1959. godine “Stjepan Radić u 1918. godini” objavljen u zagrebačkom *Historijskom pregledu* (Krizman, 1965. — 1966: 375—390). Izuzetak je napravio tek u svojoj knjizi *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, koja je objavljena 1989. u Zagrebu kada je uzgred u bilješki spomenuo da o Radiću u 1918. “vrlo zanimljive podatke donosi R. Giunio u svojem rukopisu o češkoj Maffiji”, misleći na Radićev pristup “nacionalnoj koncentraciji” i pokretu južnoslavenskog ujedinjenja (Krizman, 1989: 209).

Svi daljnji radovi i knjige drugih povjesničara koji su se bavili Radićevom političkom djelatnošću 1918. uglavnom i bezrezervno se orijentiraju na spomenute Krizmanove radove ili Budisavljevićeve memoare, pa to čini i Hrvoje Matković u svojem radu o S. Radiću i S. Pribičeviću (Matković, 1969: 148—158), Zvonimir Kulundžić kao priređivač *Političkih spisa* Stjepana Radića, (Radić, 1971: 88—89), Branka Boban u svojoj značajnoj studiji *Stjepan Radić u vrijeme Prvog svjetskog rata* (Boban, 2006) i Ivo Perić u svojoj kapitalnoj biografiji *Stjepan Radić (1871. — 1928.)* (Perić, 2003: 270—272). Nitko od tih autora nije primijetio da je Krizman koristeći Budisavljevićeve memoare kao potkrepljujući izvor za svoje tvrdnje donio ipak više podataka o Radiću nego što to piše Budisavljević.

Uvidom u rukopis Rudolfa Giunia pod naslovom *Maffia (Uspomene)*,⁸ koji se čuva u trezoru Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, vidljivo je da je Krizman sve osnovne podatke o Radićevom djelovanju u to vrijeme preuzeo iz ovog rukopisa. Stoga se ovdje donosi originalni izvod iz Giunievog rukopisa koji se odnosi na Radića i njegov “politički preokret” toga proljeća 1918. godine.

Austro-Ugarske i želi pobjedu Antante pri čemu je naglasio da “kukavni, sramotni Masaryk nije jedini od takve vrste ljudi”.

8 Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb (NSK), R 6175, Rudolf Giunio, *Maffia (Uspomene)*.

/ Prilog

Izgleda da su u tom paničnom strahu neki bečki vojni krugovi smatrali, da u cilju sprečavanja formiranja češko-jugoslavensko-poljske fronte treba najprije razbiti postojeću frontu Slovenaca, Hrvata i Srba, i to oživljavajući nade Hrvata i Slovenaca u – trializam (v. “trijalizam”)! To bi se moglo – po njihovoj ocjeni – najlakše postići raspustom hrvatskog sabora izbornom pobjedom velikohrvatske saborske opozicije. Uslijed toga se je u Zagrebu mislilo, da je izbila opasnost neposrednog raspusta hrvatskog sabora i novih izbora. Uporna nastojanja nekih vojnih krugova još od početka rata (usp. Vilder, 1918) da sruše na vlasti Hrvatsko-srpsku koaliciju i to ne samo s razloga što je po svojoj ideologiji i po svojoj političkoj tradiciji bila za njih krajnje nepouzdana, nego i s razloga, a može biti i najviše s tog razloga, što je ona bila jedan od najjačih stupova i političkih instrumenata grofa Tisze (v. “István Tisza”) i njegovog nasljednika Aleksandra Weckerlea (v. “Sandor Wekerle”) u održavanju dualizma, a s time i u podržavanju Mađara u političkoj nadmoćnosti ne samo u Ugarskoj, odnosno u zemljama krune Sv[etog] Stjepana, nego i u čitavoj habsburškoj monarhiji, pa čak i u savezničkom odnosu monarhije sa Njemačkom. Po mnogim znacima i obavještenjima iz Beča doista je izgledalo, da ta nastojanja stoje pred vrlo vjerovlatnim uspjehom.

Novi izbori u Hrvatskoj imali su da dovedu do izborne pobjede takozv. “Svetu Aliansu”, naime Čistu stranku prava Dr Franka, Hrvatsku pučku seljačku stranku Stjepana Radića, te samostalne političke grupe okupljene oko Dr Tomašića i oko baruna Raucha. Te stranke i grupe su do tada međusobno kooperirale i formirale neku vrst političke “Entente cordial”. Neposrednu opasnost raspusta sabora signalizirao je u Prag i šef srpsko-hrvatske koalicije Sv[etozar] Pribićević. S time u vezi Giunio je predložio u “Maffii”, da Česi, a prvenstveno predsjednik Agrarne stranke Antonin Švehla, koji je uživao u redovima vodstva Hrvatske pučke seljačke stranke ogroman ugled i povjerenje, utiču koliko na Radića toliko i na njegovu ambicioznu i utjecajnu ženu, a preko njezinog brata Prokopa Vavrineka, redaktora “Narodni Politike” u Pragu, i da spriječe ulazak Stjepana Radića u tu izbornu koaliciju.

“Maffia”, koja je već tada smatrala trializam neprovedivim, priželjkivala je pad Hrvatsko-srpske koalicije sa vlasti s razloga, što bi u tom slučaju ona mogla preuzeti vodstvo nad svim opozicionim strankama i grupama na cijelom

jugoslovenskom teritoriju austro-ugarske monarhije.⁹ Na to vodeće mjesto bila je koalicija predestinirana po broju svojih članova, narodnih zastupnika, po svojoj ideologiji i po svojoj “veleizdajničkoj” tradiciji i ona je bila doista najpozvanija i najpodesnija da zatalasa sav narod srpskog, hrvatskog i slovenačkog imena i da u vatri teških borbi iskuje jedinstvo njegove misli i htijenja i time, da ga osposobi za konačnu pobjedu u odlučnim časovima oslobodjenja odnosno ujedinjenja u novoj državi. Al pored svega toga “Maffia” je u tom času i u takovim političkim prilikama u Hrvatskoj smatrala pad Srpsko-hrvatske koalicije¹⁰ s vlasti vrlo nepoželjnim. Ona je to smatrala najviše s toga, što bi izborna pobjeda “Svete Alianse” i logične političke posljedice te pobjede vjerovatno definitivno otudjile Hrvatsku pučku seljačku stranku od revolucionarnih stremljenja ostalog dijela naroda, koji teži za ostvarenjem ciljeva istaknutih u Krfskoj deklaraciji (v. “Krfska deklaracija”) i što bi takovo otudjenje Hrvatske pučke seljačke stranke, koja ni po svojoj ideologiji ni po svojoj tradiciji nije spadala u političku formaciju “Svete Alianse”, značio golem nacionalni gubitak, budući, da je ta stranka imala duboki korijen u hrvatskom narodu. Njezino puno priključenje Habsburzima u tom presudnom času “Maffia” je odcjenila vrlo velikim udarcem za jugoslovenska nacionalna stremljenja i ne malom opasnošću za ishod eventualnog plebiscita za slučaj njegove primjene u Hrvatskoj u toku mirovne konferencije.

Po odluci “Maffie” Giunio¹¹ je odmah odputovao u Zagreb, gdje je počeo da vodi duge razgovore najprije sa samom Stjepanom Radićem pa kasnije i s narodnim zastupnikom Stjepanom Zagorcem,¹² koji se je bio Radiću pridružio. Stjepan Zagorac je bio član Srpsko-hrvatske koalicije i jedan od njezinih prvaka. Ne slažući se s politikom koalicije on je iz nje istupio i pridružio se je Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci. Razgovori su se vodili u jednoj sobi gostionice Tolovića na Jelačićevom trgu u vrlo povjerljivom duhu, jer je i Stjepan

- 9 Poznato je da je vodstvo Hrvatsko-srpske koalicije na svaki način željelo sačuvati rad Hrvatskog sabora tijekom rata jer je to bilo jedino legitimno tijelo koje bi u slučaju raspada Monarhije moglo donijeti važne odluke. Upravo se to i dogodilo pred kraj Prvog svjetskog rata kada je Hrvatski sabor na zasjedanju 29. x. 1918. donio povijesnu odluku o raskidanju svih državnopravnih veza s Austro-Ugarskom.
- 10 Giunio u rukopisu većim dijelom koristi umjesto naziva Hrvatsko-srpska koalicija obrnuto – Srpsko-hrvatska koalicija.
- 11 Giunio o sebi piše u trećem licu.
- 12 Stjepan Zagorac (Karlovac, 12. XII. 1868. – Sušak, 1. VIII. 1936.), svećenik i hrvatski crkveni povjesničar te političar.

Radić iz ranijeg vremena vrlo dobro poznao R. Giunio-a, a i Stjepan Zagorac je dolazio iz političkih razloga više puta u vezu s Giuniom dok je još bio član Srpsko-hrvatske koalicije, pa su zato imali u Giunio-a puno povjerenje. Kad je Giunio stigao u Zagreb upoznao je dr Srgjana Budisavljevića (v. “Srđan Budisavljević”) sa svrhom svog dolaska u Zagreb i s njime se je potpuno sporazumio. Boravak u Zagrebu bio mu je zaštićen posrestvom Dr Jokovića od brata prof. Dr Tućana, koji je vjerovatno bio nekakav policijski viši činovnik u Zagrebu.

Giunio je izvjestio Stjepana Radića, da je došao u Zagreb isključivo po želji Antonina Švehle da ga povjerljivo izvjesti o pogledima svih istaknutih prvaka češkog naroda na situaciju Monarhije u svijetu, te o tadanjim vojnim, ekonomskim, prehrambenim i unutrašnjim političkim prilikama, a naročito u vezi sa poštrenim stanovištima Čeha i Poljaka prema Monarhiji i dinastiji; o očajnom raspoloženju bečkog dvora i o njegovim razmimoilaženjima s Berlinom kao i vrlo vjerovatnoj njegovoj potpunoj kapitulaciji pred Berlinom, a to znači i pred zahtjevima Mađara u vezi s Bosnom i Hercegovinom (usp. Đaković, 1979: 103—145) te austrijskih Njemaca, koji spremaju oktrojisanu izmenu ustava austrijske pole monarhije, a na štetu Čeha i Slovenaca. Izvjestio ga je nadalje o tajnim, povjerljivim i redovitim porukama Českog Narodnog Vijeća u Parizu i Jugoslavenskog odbora¹³ u Londonu, a osobito o njihovim izvještajima o postignutim uspjesima kod Saveznika. Spomenuo mu je redovitost veza Praga sa svim nenjemačkim i nemađarskim narodima u Monarhiji i njihov međusobni sklad u radu i u ciljevima, te o nedavnom dolasku Stambulinskoiga¹⁴ u Prag i o njegovim dugim razgovorima sa Švehlom po svim aktuelnim pitanjima u svijetu uopće, a na Balkanu napose. Konačno mu je priopćio Švehlinu želju i poziv da Radić dodje čim prije u Prag na nekoliko povjerljivih i neobično važnih razgovora u ovo za naše narode sudbonosno doba, kada se odlučuje o njihovoj sudbini za čitava stoljeća i kada njihovi vodeći političari snose tešku odgovornost pred veoma dugim nizom budućih generacija.

Poslije nekoliko dugih i izcrpnih razgovora Stjepan Radić, u sporazumu sa Stjepanom Zagorcem prihvatio je konačno poziv Antonina Švehle i obećao da će doći čim prije moguće u Prag.

13 Jugoslavenski odbor, organizacija hrvatskih, srpskih i slovenskih političkih emigranata iz Austro-Ugarske koja je u doba I. svjetskog rata vodila akciju za oslobođenje južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske i za njihovo ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u zajedničku državu.

14 Aleksandar Stambolijski (Slavovica, 1. III. 1879. – Slavovica, 14. VI. 1923.), bugarski političar.

Uskoro se je zato pružila dobra prilika. Dana 11. aprila 1918. g. imala je da odputuje u Prag naročita delegacija predstavnika naroda Srba, Hrvata i Slovenaca da učestvuju na velikoj manifestaciji češkog naroda od 13. aprila protiv Czerninovih provokacija. Giunio, koji je u vezi s time došao opet u Zagreb, pozvao je u ime predsjedništva Českog Svaza na tu manifestaciju i Stjepana Radića, koji se je tom pozivu rado odazvao. I tako je Stjepan Radić putujući sa ostalim delegatima s kojima je putovao i Rudolf Giunio sretno stigao u Prag 12. aprila 1918. g. Međutim na putu za Prag Giunio je predočio Stjepanu Radiću, kako bi trebalo da dade pri samom dolasku u Prag jednu izjavu za češku javnost, koja je netačno obavještena o njegovim odnosima sa frankovcima u Zagrebu, pa bi trebalo da bude od samog Radića pravilno orjentisana u smjeru, da je on doista – u ovim presudnim časovima – solidaran sa svim slovenskim potlačenim narodima u Monarhiji. Stjepan Radić je tu misao prihvatio i dao je dne 13. aprila 1918. u praškim “Narodnim Listyima” slijedeću izjavu:

Budući da se je nesamo u hrvatskoj nego i u češkoj javnosti proširio posve krivi nazor (uprkos opetovanim izjavama mojim u hrvatskom saboru i u “Domu”) da Hrvatska pučka seljačka stranka djeluje u nekakvom posebnom bloku sa strankom prava ili t.zv. frankovcima – držim potrebitim, da odmah pri svom dolasku u Zlatni Prag najснаžnije naglasim i izjavim slijedeće:

1. Hrvatska pučka seljačka stranka, čiji sam ja predsjednik od njenog osnutka g. 1905., bila je samo i isključivo u saborskoj kooperaciji sa strankom prava i to samo u svrhu potiskivanja mađarske nadvlade u Hrvatskoj i pobijanja prilične popustljivosti današnje koalicijsko-unionističke saborske većine. Budući pak da stranka prava (frankovci) takodjer u današnjem odsutnom času – kad se je ministar grof Czernin najbezobzirnije izjavio za neograničenu nadvladu njemačko-mađarske manjine proti slavenskoj većini u ovoj monarhiji, kao i uopće u vanjskoj politici zauzima njemačko-mađarsko stanovište, ovim časom prekidam i saborsku kooperaciju s njom, koju sam provađao samo u gore rečenu svrhu i samo od slučaja do slučaja.
2. Hrvatska pučka seljačka stranka će dakle i u buduće kao i do sada – samo sad bez svakog zastranjivanja i nesporazu-

ma – provoditi politiku potpunog narodnog jedinstva Hrvata, Slovenaca i Srba, na osnovu potpune jednakopravnosti svijju triju plemena, u smislu temeljnih načela stranke od g. 1905. i u saglasju sa pravom bezuvjetnog demokratskog samoodređenja naroda.

/ Bibliografija

Izvori:

Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb (NSK), R 6175, Rudolf Giunio, *Maffia (Uspomene)*. Vlasništvo Vladimira Jambrišaka. Ovaj rukopis je NSK darovao V. Jambrišak (1931. — 2011.), sin Milivoja Jambrišaka (1878. — 1943.), člana Jugoslavenskog odbora.

Literatura:

Bogdanov, Vaso. 1958. *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*. Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće.

Budisavljević, Srđan. 1958. *Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca*. Povodom četrdesetogodišnjice jugoslavenskog ujedinjenja, Zagreb: JAZU.

Čisti hrvatski kurs ili prava hrvatska politika, *Dom*, 27. VI. 1917.

Đaković, Luka. 1979. Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj. (Prilog proučavanju istorije Bosne i Hercegovine u prvom svjetskom ratu). *Prilozi*, 16: 103—145.

Hajšman, Jan. 1933. *Mafie v rozmachu. Vzpomínky na boj doma*. Praha: Orbis.

Horvat, Josip. 1938. *Politička povijest Hrvatske 1918. — 1929*. Zagreb: Tipografija d.d.

Hrabak, Bogumil. 1999. Stjepan Radić i HPSS 1918 — 1920. godine. *Zbornik za istoriju Matice srpske*, 59/60: 71—105.

Janković, Dragoslav i Krizman, Bogdan. 1964. *Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. 1. — 20. XII. 1918)*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Krizman, Bogdan. 1989. *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*. Zagreb: Globus.

Krizman, Bogdan. 1972. Plan Stjepana Radića o preuređenju Habsburške monarhije. *Istorija XX veka*, 12 : 31—84.

Krizman, Bogdan. 1970. Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u prvom svjetskom ratu. *Časopis za suvremenu povijest*, 2: 99—165.

Krizman, Bogdan. 1959. Stjepan Radić u 1918. godini. *Historijski pregled*, 3: 266—295.

Krizman, Bogdan. 1965-1966. Stranke u Hrvatskom saboru za vrijeme I svjetskog rata. *Zgodovinski časopis (Zwitterjev zbornik)*, 19—20: 375—390.

Marjanović, Milan, 1937. *Stjepan Radić*. Beograd: Jugoistok.

Matković, Hrvoje. 1969. Stjepan Radić i Svetozar Pribičević u jugoslavenskoj politici od ujedinjenja do šestojanuarske diktature. *Jugoslavenski istorijski časopis*, 4: 148—158.

Matković, Hrvoje. 1992. Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini. Časopis za suvremenu povijest, 3: 75—86.

Perić, Ivo. 2000. *Hrvatski državni sabor 1848. — 2000. svezak II*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Hrvatski Državni Sabor – Dom i svijet.

Perić, Ivo. 2003. *Stjepan Radić 1871. — 1928*. Zagreb: Dom i svijet.

Radić, Stjepan. 1971. *Politički spisi* (ur. Zvonimir Kulundžić), Zagreb: Znanje.

Radić, Stjepan. 1906. *Slavenska politika u habsburškoj monarkiji*. Zagreb: Matica Hrvatska.

Šidak, Jaroslav; Gross, Mirjana; Karaman, Igor; Šepić, Dragovan. 1968. *Povijest hrvatskog naroda 1860 — 1914*. Zagreb: Školska knjiga.

Vilder, Većeslav. 1918. *Dva smjera u hrvatskoj politici: otkriće urote protiv ustava*. Zagreb: Tiskom Hrvatskog štamparskog zavoda.

Web poveznice:

“Antonin Švehla”, u: Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60072>, pristup 2. prosinca 2020.

“Gjuro 2”, u: <https://www.jutarnji.hr/spektakli/ups/gjuro-2-utociste-za-one-koji-su-bili-drugaciji/2212776/>, pristup 4. prosinca 2020.

“Istvan Tisza”, u Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61465>, pristup 5. prosinca 2020.

“Krfška deklaracija”, u: Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=33940>, pristup 15. prosinca 2020.

“Ottokar Czernin”, u: Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13094>, pristup 2. prosinca 2020.

“Rudolf Giunio”, u: Hrvatski biografski leksikon. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6829>, pristup 6. prosinca 2020.

“Sandor Wekerle”, u: Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65969>, pristup 14. prosinca 2020.

“Srđan Budisavljević”, u: Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL u: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9988>, pristup 21. listopada 2020.

“Stjepan Radić”, u: Hrvatski biografski leksikon. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11947>, pristup 5. prosinca 2020.

“Trijalizam”, u: Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62289>, pristup 4. prosinca 2020.

ŽELJKO KARAULA
A Source on Stjepan Radić and His “Political Turnabout” in Spring 1918

In addition to presenting a short political biography of Stjepan Radić and his political activities during the Great War (1914 — 1918), the author of this article focuses on one particular historical source: a paragraph from the memoirs of a member of Czech “Maffia” Rudolf Giunio, a Croat from Dubrovnik, in which he wrote about a “political turnabout” of Stjepan Radić in Spring 1918 – from legitimising the Habsburg system to a supporter of unification of South Slavs. This paper examines the existing interpretation of this source by Croatian and Yugoslav historiography so far. The author argues that Croatian historian Bogdan Krizman had often used Giunio's memoirs since 1950s by retelling or summarizing its contents, sometimes without fully acknowledging it as historical source. For this reason, the author publishes this paragraph of Giunio's memoirs in full at the end of this paper. The original manuscript of Giunio's memoirs are kept in National and University Library in Zagreb.

KEYWORDS: Stjepan Radić; Rudolf Giunio; Croatian people's peasant party; Habsburg Monarchy; Croat-Serb Coalition; Memoirs; First World War; Unification of South Slavs